

L. ASSIER-ANDRIEU

Investigador contractat al CNRS

Centre d'Antropologia de les Societats rurals, Toulouse

REPRESENTACIONS JURÍDIQUES I CONSEQÜÈNCIES SOCIOLÒGIQUES DEL MODEL DOMÈSTIC ALS PIRINEUS

La casa del Pirineu sembla dotada d'una singular força d'unitat que n'assegura la continuïtat i permet convertir la lectura de les seves representacions jurídiques en un model relativament uniforme.

Realitat material que confon sota el mateix nom (*casa, casa-sau, ostal, ostau...*) habitatge, capital patrimonial i els individus que hi viuen i treballen, la casa és al Montaillou medieval i a les comunitats contemporànies el «concepte unificador de la vida social, familiar i cultural al poble» (Le Roy Ladurie, 1975:53). Cruïlla de creences i signes d'identitat, es desenvolupen dins l'exercici del poder, les relacions econòmiques i les de parentiu. Per l'extensió de les seves funcions aparenta ésser una realitat viva i sembla contenir, a més, els principis d'aquesta vida. L'estudi dels límits de les ramificacions sociològiques —a l'organització de la producció, les aliances matrimonials i les relacions familiars, en l'exercici de l'autoritat o del manteniment dels valors comuns— descobreix un sistema coherent al qual es pleguen els comportaments observats, i que es proposa *a ell mateix* com la raó d'ésser de les pràctiques tendents a assegurar la continuïtat de cada conjunt domèstic (casa-família-terra).

De tota manera, si la casa és el lloc on es desenvolupa el conjunt de la vida social i l'instrument de la seva reproducció, ¿és legítim remetre's al postulat d'un principi de vida, d'una nor-

ma abstracta fonamental per explicar el sistema de les pràctiques regulars que asseguren a la unitat domèstica la seva durada a través les èpoques i les generacions successives?

Lligar la repetició d'una acció a l'aplicació d'una regla és una operació jurídica. El material que la provoca és també ell, en gran part, i com a mínim des de l'Edat Mitjana, de naturalesa jurídica. Així, les característiques contemporànies de la casa pirinenca semblen restituir sense canvi el seu aspecte plurisecular de coordinador d'un extens conjunt social i sobretot d'un lloc on la trama de la reproducció dels individus es teixeix mitjançant herències i casaments reglats. Considerant aquesta concepció formal voldríem intentar esbossar els límits i la lògica del «model domèstic» tal com sorgeix de les representacions jurídiques afavoridores de la unitat del patrimoni, l'herència d'un sol fill i les orientacions matrimonials que en resulten.

És convenient, després, sobretot per a l'exemple concret de les comunitats del Capcir, a l'Alta Catalunya francesa, relacionar el model amb la realitat social des de la fi del segle XVIII a avui. Es proposarà després una hipòtesi sobre la funció ideològica¹ que pot assumir, per a organitzar i legitimar algunes desigualtats específiques d'una societat agropastoral, una visió del món a través del prisma domèstic implicant la indivisibilitat del capital productiu i l'accés selectiu dels individus al seu ús.

Una hipòtesi de partida: El principi d'unitat del patrimoni

Els sistemes de successió pirinencs tenen, d'un extrem a l'altre de la cadena, una notable homogeneïtat. Malgrat la frontera establerta pels límits de la difusió del dret romà, vénen del mateix principi d'unitat i d'eternitat del patrimoni. La solució de l'hereu —s'escull un hereu únic en perjudici de germans i germanes— és arreu dominant, sia al centre i a l'oest, perquè la seva dominació fos lligada al respecte d'un text consuetudinari,

1. Recordem aquí la definició d'ideologia donada per Maurice Godelier (1978:155-194), i més exactament la seva distinció de les quatre «funcions del pensament i de les realitats ideals que el pensament produeix»: presentar, interpretar, organitzar i legitimar.

sia a la zona oriental, romanitzada més aviat i més profundament, on pertoca a la voluntat del pare, cap de casa, per institució contractual o per testament. Quan veuen, però, un element constitutiu del «model domèstic», els sistemes jurídics contenidors s'impregnen de realitat pirinenca i les diferències desapareixen en benefici de la norma autòctona de la qual descobrim les expressions coherents mitjançant regles del dret i institucions molt diverses.

Redactats a començaments del segle XVIII, els costums del sud-oest de França fixen l'essencial dels costums que assegurin la continuïtat del Mas davant l'amenaça creada pel progrés del dret romà, els principis del qual «arreu han hagut d'adaptar-se als costums locals i sovint edulcorar-se fins a servir interessos contraris al seu esperit» (Poumarède, 1974: 652). Han patit també la seva influència, per exemple, el poder patern de nomenar un hereu i transmetre els béns per testament, tret característic del sistema oriental. Seria tan precipitat considerar el sistema successor occidental una aplicació automàtica d'un dret comú contractual, com veure en l'existència de prerrogatives paternes l'arbitrarietat individual que dona la *patria potestas* del dret de Justinià. Malgrat la difusió per uns notaris molt actius dels formularis romans del testament o dels pactes matrimonials (Aubenas, 1931), l'hereu instituït és, com ho remarca J. Poumarède (1974: 663), l'hereu instituït pel costum, sigui quin sigui el seu sexe: el germà gran.

El sistema català, impregnat de romanitat, confia, en canvi, exclusivament al criteri del cap de casa (teòricament, de la parella de pares) la planificació de la successió (Brutails, 1904:120; Terrades, 1980: 65-98). El pare de l'hereu escollit el nomena *hereu* (a Capcir: *ereu*) per acte d'*heritament* (o *heredament*) inclòs en els pactes matrimonials (*capítols matrimonials*) de l'interessat i la parella. El pare de l'*hereu* fa servir, per altra banda, aquests mateixos pactes per a crear les reserves destinades a apartar de la successió els altres fills o per testar. Aquí no hi ha dret de primogenitura. Els principis que dirigeixen en el segle XVIII la redacció dels *hereditaments* al rera país de la Intendència del Rosselló, sempre sotmesos al dret català, són la masculinitat (elecció d'un mascle) i primàcia del primer naixement; només s'escull com hereva una nena quan no neix cap mascle en els dos pri-

mers naixements.² L'extensió de la precaució jurídica demostra l'avversió «estructural» a una successió domèstica per via uterina. L'oposició al sistema occidental que accepta la primogenitura d'una noia seria aquí màxima si no fos la distància marcada pels usos muntanyencs respecte a l'enunciat de principis. Si bé no és la norma, l'herència de les noies no sembla excepcional a Andorra a la fi del XIX ni en la memòria o l'experiència actual dels capcincens (Brutails, 1904:142): Encara que el despoblament progressiu de la muntanya, sobretot del Capcir (on la població minva des del 1836), disminueix l'impacte de l'elecció, ens ha sorprès que les noies no tinguin encara el rol successori per permetre al poder masculí reconstituir-se en la persona d'un gendre incorporat o d'un fill per arribar, però poden assumir l'autoritat de cap de casa i perpetuar-la a través de llurs descendents en forma de tradicions matriarcals: una *pubilla* de la part oriental del Capcir ha transmès a les seves filles, una de les quals fou *hereva*, els costums de comanament que va veure exercir a la seva mare, *pubilla* ella també.

En el mateix sentit que aquesta suggestió etnogràfica, P. Bourdieu (1972:1107-1117; 1980:249-270) recull que el principi de primogenitura de les filles que figura entre els costums de l'oest pirinenc podia quedar en lletra morta. L'estatus d'hereu no recau, segons ell, al Bearn sobre una noia quan manca un noi: per a no recórrer a aquesta «solució de la desesperació», les parelles tendiran a procrear fins a tenir un fill i a limitar després els naixements.

Cert, aquestes objeccions són d'uns períodes molt més recents que aquelles on els sistemes tractats van ésser jurídicament formulats. Malgrat el desgast cert de les diferències per la intensificació de les relacions amb l'aparell de l'Estat o les estructures comercials, el que és essencial persisteix malgrat que, siguin quines siguin les tècniques successòries emprades, tendeixin a l'assoliment del mateix objectiu: el manteniment del patrimoni pel mateix camí: l'elecció d'un hereu únic. Les divergències aparents de les regles es desdibuixen a la llum de la raó comuna. De llurs succes-

2. Jurisprudència del Consell sobirà del Rosselló, Arxius departamentals dels Pirineus-orientals, reculls M 835 i 2B799.

sions respectives al principi patrimonial resulta, en una admirable simetria, un aplanament de les originalitats.

Distingir l'est de l'oest o del centre pel sexe i el rang genealògic de l'hereu pot produir controvèrsies: la primogenitura de les noies és, d'una banda, negada per les estratègies de fecunditat; l'elecció d'un home està, d'altra banda, atenuada per les eleccions femenines i la predominància de fet de l'elecció d'un primogènit, certificada per l'opinió local al Capcir i la Cerdanya.

¿Podem oposar un sistema consuetudinari prescriptiu a un sistema donant carta blanca a la voluntat paterna? Aquesta apareix a l'Alta Catalunya com una competència lligada del tot al respecte del principi patrimonial, substituïda per la pressió del conformisme social, que no és el del cap de casa lavedanenc vist el costum, la redacció del qual, en un moment històricament determinat, sembla tenir com a objectiu codificar aquest principi.

La similitud al llarg de la cadena de les garanties institucionals que protegeixen la unitat dels béns domèstics pot acabar d'establir l'existència i homogeneïtat d'un «model pirinenc».

La indisponibilitat dels propis, o el monolitisme de les riqueses de la casa (terres, edificis, bestiar, diners), és no solament un component del sistema sinó l'essència, la font d'on surten les regularitats que l'estructuren. S'admet tranquil·lament que si es fa del nomenament d'un hereu únic, del qual depèn el futur de la casa, un assumpte crucial, no és per deixar-li dilapidar el capital rebut un cop li ha arribat. Calia, doncs, dotar aquest d'una *força autònoma d'unitat*. És aquest almenys el caràcter que tenen una sèrie de regles per les quals la casa sembla aconseguir, no només preveure la indivisibilitat del seu cos de béns, sino fins i tot organitzar el retorn dels elements que se li han pogut escapar per a cobrir les necessitats d'un cabaler, dotar una filla o obtenir una entrada de diners.

El sistema català protegeix el bé domèstic mitjançant una constel·lació de lligams i garanties, entre les quals figura la successió integral de l'hereu dels béns, en realitat sovint modestos, del germà solter que hagi viscut a la casa, alguns drets sobre les successions *ab intestat* a la línia collateral, el retorn al constituent (o sigui, a la casa d'origen) de la dot de la dona morta quan els seus fills no tenen l'edat per a fer testament, la recuperació, per

la vídua, del total de la seva dot, gestionada pel seu home actual.³ Així, el sistema bearnenc va molt en compte en associar el consentiment de l'hereu designat a tot acte de disponibilitat del patrimoni efectuat pel cap de casa (Luc, 1943:73; Poumarède, 1972:268).

Les interpretacions pirinenques, a l'est, de la venda amb pacte de retrovenda i, a l'oest, del retracte de llinatge demostren, després d'eventuals alienacions, el moviment centrípet del capital domèstic, significant en el camp jurídic la força que sembla més activa de la totalitat de la casa.

La comparació de les clàusules del retracte «de llinatge» pirinenc —realment poc compatible amb un sistema segregatiu d'herència que talla a cada generació en el cor del llinatge— i de les modalitats de venda amb retrovenda a l'Alta Catalunya fa sorgir la igualtat de funcions que assumeixen aquestes tècniques d'esperit radicalment diferent. Com que permet als valedors del venedor d'un bé de substituir-se per comprar-lo al comprador en un període ordinari d'un any i un dia, el retracte de llinatge protegeix, no la unitat del bé heretable, sinó la part de cada cohereu en un sistema successori més preocupat d'establir cada membre del llinatge que de perpetuar la unitat domèstica (Ourliac, Malafosse, 1961:421-439). Ara bé, de les modalitats del seu ús en els costums del sud-oest de França es desprèn un aire pirinenc específic dins el qual la possibilitat de retracte la té només un sol titular: l'hereu designat per recollir el conjunt de la successió (Ourliac, 1952:328-355). La venda a *carta de gràcia* als Pirineus catalans, i sobretot a Andorra, s'allunya simètricament de les formes clàssiques de contracte de contravenda (Chesnel, 1884). Utilitzada a l'Edat Mitjana per a eludir la prohibició del préstec amb interès, la venda amb la clàusula de retracte preveia per a aquest un període al final del qual el bé, garantia del prestador, quedava definitivament alienat en mans del comprador (Castaing, Sicard, 1959). El Bearn del xiv i el xv reconeix ja al venedor la imprescriptibilitat del dret de retracte (Luc, 1943:201) i la jurisprudència del Consell sobirà del Rosselló al xviii, com les observacions de Brutaills a Andorra demostren, la patrimonialització —o sia, la trans-

3. F. Maspons i Anglès (1963). Cf., per a la zona pirinenca: Brutaills (1904) i la Jurisprudència del Consell sobirà, en aquests temes.

missibilitat per herència d'aquest dret en l'àmbit català. De *cap de casa a hereu*, la parcel·la alienada en un moment crític per a fer surar la tresoreria familiar podrà reintegrar-se indefinidament al cercle domèstic. No és sorprenent que la clàusula de retrovenda hagi estat a Andorra implícita a tota venda immobiliària fins a tal punt que el 1899 Brutails veu ordenar la restitució d'unes terres venudes el 1691 (Brutails, 1904:213).

Sotmeses al prisma pirinenc, les regles jurídiques demostren així, més enllà de les classificacions de la doctrina, fent filigranes amb els textos, amb connivència de funcions semblants, llur dependència d'una «raó domèstica» que parlaria a través d'elles.

Model domèstic, comunitat i reproducció social

Concebuda teòricament com la preparació inicial d'una estructura de parentiu, l'aliança inicial ve aquí, com a sistema d'intercanvi, d'un moviment de reciprocitat la forma i el contingut del qual semblen sorgir de la hipòtesi de base del model que és la unitat del patrimoni. El marc social de reproducció biològica estaria institucionalment lligat al mandat d'un marc molt més vast fonamentat en el conjunt domèstic.

L'orientació dels matrimonis pertinents —on una de les parts com a mínim és hereu— sembla assegurada per transferències de dots en les que els camins renovats deixen veure intercanvis.

Aquests intercanvis de dots són el joc veritable del matrimoni dins d'una àrea matrimonial formada per un conjunt de cases, en lloc de simples moviments de cònjuges que, per si mateixos, no trenquen en absolut la regla d'or de la integritat del patrimoni.

Des de l'Edat Mitjana s'observen els pactes matrimonials adaptats a la intransigència del sistema successori. Una excepció desitjable: el casament d'un hereu i una pubilla, que provocaria a la fi la mort d'una casa. Una pràctica recomanable: el doble casament, on l'hereu es casa amb la petita d'una casa on el seu germà petit entra com a gendre (o la seva germana com a dona); cada família troba l'avantatge de compensar immediatament la dot pagada amb la dot rebuda d'un valor igual (Ourliac, 1958: 261). Entre aquests extrems endevinem ja el conjunt «d'estratègies matrimonials» amb la doble finalitat de reproduir el tronc i

collocar la casa a la jerarquia local, perpetuar la casa i assentar el seu estatus.

Passar de l'herència al matrimoni implica la intervenció d'un principi: alhora de reciprocitat i de diferenciació. Un hereu o una pubilla es casarien amb un no hereu d'una altra casa, però no de qualsevol manera: L'homogàmia d'estatus està garantida per la transferència d'una dot, la composició de la qual (bestiar, trossos de terra, diners) i el cost garanteixen al casament el nivell social i que, pel nombre limitat de cases intercanviadores, tornarà necessàriament a la casa d'origen. Així, el principi de compensació de dots per doble matrimoni es gradua i s'estén, en un sistema «d'intercanvi generalitzat» dilatat, en l'espai a un conjunt de cases que formen una àrea matrimonial i en el temps a diverses generacions. La raó d'ésser de la dot sembla més crear o reforçar l'estructuració vertical d'un grup de cases que servir de peça clau a la reproducció de cada llinatge. Donats el principi d'unitat dels béns domèstics i el sistema d'herència millorada resultant, la sobrevivència material d'una casa no en depèn pas.

El sistema social més vast en el que s'insereix el model domèstic deixa traçar un primer límit.

La coherència del sistema de la casa, refinat i institucionalitzat fins al punt d'estampar la seva marca en marcs jurídicament, històricament i sociològicament exteriors, descansa, tal com hem intentat demostrar, sobre la preeminència del conjunt material de la casa. És a dir, sobre *l'apropiació privada* d'una part del territori on grups de pagesos troben els mitjans naturals de subsistència. Dedicat a l'ús col·lectiu d'un llogarret (béns de sector), d'un poble (béns comunals) o d'una vall (comunitat de vall), l'altra part del territori, que el model domèstic arraona, ¿pot ésser la base d'un model d'organització social complementària o concurrent?

Aquesta qüestió planteja un problema de fons i permet formular una hipòtesi.

1. El problema de fons és la relació, rarament estudiada com a tal, entre casa i comunitat a l'estructura social pirinenca. ¿Quins papers hem d'atribuir a cada una d'aquestes entitats socials, nascudes d'un procés ecològic-històric d'apropiació del territori, a la reproducció social? ¿Quines són llurs esferes respectives d'influència sobre el comportament econòmic, social i simbòlic dels

individus? ¿Quin és, per acabar, el fonament de llur unitat específica?

L'ús de les possessions col·lectives és concebut al Capcir com un dret exercit per cases i no per individus: no és pertànyer a la comunitat el que permet que un individu pugui beneficiar-se dels recursos del territori posseïts per ella unitàriament (Assier-Andrieu, 1981: 57-87). La casa és encara la quadrícula de lectura de l'espai social, privat i públic. Oposades en l'abstracció per l'anàlisi, casa i comunitat demostren una unitat profundament contradictòria: les relacions socials sorgides de l'apropiació col·lectiva són inseparables de la casa, que és l'únic actor reconegut, però marquen en el model domèstic llur dimensió comunitària exigint l'obligació de reciprocitat matrimonial com a condició de viabilitat de cada casa a la societat local. És, sens dubte, en l'estudi profund i extens en altres àrees culturals de llurs relacions que podrà aparèixer la realitat conceptual dels dos factors.

2. La planificació dels pactes matrimonials, controlada pel procés selectiu dels intercanvis de dots en interès de l'estatus individual de cada casa, no podria venir, malgrat l'aspecte col·lectiu que li dona el seu caràcter de reciprocitat, de la necessitat per a cada casa de reproduir les condicions d'associació amb les altres cases. La reproducció biològica del grup humà que viu en la unitat domèstica no es basa en l'organització d'aquest intercanvi de béns materials. Aquest no té com a funció perpetuar el grup, sinó una jerarquia mitjançant la qual s'estructura el quadre social domèstic. No podria explicar la reproducció *col·lectiva* del poble, de tota la comunitat, de la qual cosa és legítim suposar que pot venir d'un altre sistema.

Troblem, d'altra banda, i com un contrapunt a l'uniformisme panpirinenc del model domèstic, una gran diversitat de models de comunitat i de sistemes d'apropiació dels recursos col·lectius que és molt més difícil de «modelitzar» (Lefebvre, 1963; Chevalier, 1956).

¿Com explicar, doncs, l'atracció de la casa sobre un gran nombre de treballs fets en les dues vessants del Pirineu? L'origen sembla ésser la naturalesa de les relacions que té la societat pirinenca amb el món jurídic: més clarament en el camp del dret familiar i de les regles de la propietat privada, més difús en el

camp, molt divers en la pràctica i integrat fa poc pel sistema legal, de les relacions socials comunitàries. El model domèstic no pot ésser considerat com la clau de la reproducció social global de grups pirinencs sense caure en l'exageració. Facilitada per una atenció més antiga i sistemàtica dedicada pels escrits jurídics, la seva lectura s'imposa d'entrada a l'observador, fins al punt d'obliterar altres aspectes, tal com les estructures comunitàries, menys immediats però tanmateix indispensables per a captar el funcionament i l'evolució d'aquesta societat muntanyenca.

La casa com a ideologia

¿Quines són les conseqüències pràctiques, sociològiques, més importants del model del qual hem dibuixat els principals components?

1. La forma d'herència i la formació d'una parella reproductora del llinatge creen una separació entre un grup coresident i un grup exclòs de la casa.

La unitat domèstica es recrea mitjançant el procés de renovació de les generacions respectant les limitacions que li marca la protecció de la integritat patrimonial. La cohabitació de la parella de vells amb la de l'hereu i parella serà necessària, de vegades codificada, segons les èpoques i els caràcters, per clàusules de contractes que protegeixen els vells de les tendències tiràniques d'un fill o caracterials d'una jove (Zink, 1969:237; Sicard, 1974:697-710; Prat, 1973:132-180). Que neixin néts, i retrobem el model, convertit en clàssic per Le Play i la seva escola, de la «família troncal» de tres generacions.

L'harmonia d'aquesta associació es nodreix, però, de l'exclusió —modulada segons la riquesa domèstica— dels germans de l'hereu o pubilla. Es dotarà alguns, els altres s'enfrontaran a l'alternativa de marxar, d'emigrar al pla, a la ciutat, potser a l'estranger, o d'un tipus de servei a llur germà gran. Es coneix així a l'Alta Catalunya la inferior situació del *conco* —solter que s'ha quedat a la casa paterna— o, més clarament encara, la dels cabalers lavadenencs que anomenen *esclaus* a l'Edat Mitjana, quan es queden a l'*ostau* (Ourliac, 1956).

La lògica d'aquest encadenament sembla fonamentar-se en la propietat del sòl. Condició prèvia del principi de conservació del patrimoni, de la qual el retorn de la major part de l'herència a un sol fill és la connexió tècnica bàsica, la propietat privada de la terra crea doncs, com a garantia, les condicions d'exclusió d'una part dels individus creats pel grup social del total de recursos que ell controla. El funcionament del model domèstic que en deduïm genera, com a conseqüència, un procés constant d'emigració dels individus exclosos dels «casaments pertinents», i marginats de l'herència, cap a d'altres comunitats, d'altres regions, d'altres països.

Inscrit dins les estructures de la societat muntanyenca, aquest fenomen no és ni sistemàtic, ni rigorós. La vida de l'artesanat i del comerç locals, l'existència d'una indústria local o de desplaçaments estacionals de grups de treballadors agrícoles —segadors, recollectors, veremadors...— són els diversos nivells on els «exclosos» poden, durant un temps més o menys llarg, trobar feina sense deixar definitivament llur comunitat d'origen.

Descobrim així una contradicció entre un model domèstic, que apareix com a norma absoluta i autòctona, i aquesta tendència a l'emigració, és a dir, a generar una força de treball disponible, que implica el sistema social on està arrelada en un sistema més vast suficient per actuar sobre la racionalitat de les seves estructures. La societat pirinenca, encara que fortament diferenciada, no es pot entendre com un univers tancat, girat cap a si mateix, sinó com un sistema obert, i en el qual l'obertura és el factor d'equilibri intern.

2. Les regles de les aliances matrimonials, regulades pels intercanvis de dots, no tenen la funció de renovar biològicament el grup domèstic, sinó de fixar i de reproduir l'ordre i la jerarquia de les cases.

L'elecció conjunta de fill instituït hereu és, des d'aquest punt de vista, una elecció «estratègica» i la naturalesa i valor de la dot rebuda molt significativa del prestigi en joc. El complex successori-matrimonial funciona primer com un mecanisme simbòlic, per la simètrica reciprocitat dels intercanvis, d'actualització de l'estatus de les cases. Així, a l'àrea catalana, la dot (*adot*) aportada pel proponent que entra a una casa és augmentada pel cap

de *casa* d'acollida amb un *creix d'adot* (augment de la dot) d'un valor proporcional.

Els efectes d'aquesta jerarquia presenten a l'Alta Catalunya, i al Capcir sobretot, una extraordinària intensitat. La minoria de les cases té i gaudeix, a la darrera comarca, almenys des del segle XVIII, de la majoria de les terres privades. La sega dels farratges, recollida i batuda del sègol necessiten una força de treball proporcional a la grandària de l'explotació. Fins al període de entreguerres van patir una situació crònica d'endeutament en gra, serveis de material, o en numerari amb les cases dominants, les cases dèbils econòmicament pagaven regularment, almenys en part, llur deute amb jornals treballats pel cap de casa i els fills mascles.

Aquesta situació externa, que avui només és un record, permet, però, definir els límits concrets del model domèstic. La seva aplicació, o més aviat la seva validesa, semblen precisar-se a mesura que ens acostem al cim de la jerarquia social del poble, i desdibuixar-se quan ens n'allunyem.

Les estratègies generades per la perennitat del patrimoni s'intensifiquen, doncs, amb la grandària de les explotacions: quan els fons són grans, permet la divisió, i la seva transmissió a unes soles mans requereix una convergència de normes i de mesures jurídiques i pràctiques per a conservar-la. El model domèstic sembla com si no es concretés plenament només en una fracció de les unitats domèstiques: les cases que tenen una base de patrimoni que satisfà amb escreix les necessitats familiars poden disposar d'un excedent de recursos, si més no de riqueses, que permet la subordinació per endeutament d'un conjunt de cases més pobres, i fa possible dotar amb diners un o més fills exclosos de la casa per casar-los amb els hereus de cases que tenen un estatus comparable a la comarca.⁴

4. Sembla haver-hi al Capcir un debilitament de la norma d'homogàmia d'estatus segons la posició genealògica del promès: si la voluntat parental és molt clara per a casar l'hereu de la *casa* amb una jove de gran casa i la primera o les dues primeres filles amb els hereus, dotant-les de forma substancial, els fills que segueixen, en canvi, es beneficiaran d'una llibertat més gran d'elecció ja que són més allunyats dels interessos estratègics de la casa.

En canvi, a les zones poc agrícoles, on l'economia reposa més en l'explotació de les terres collectives (pastures i boscos comunals) que en les terres privades, semblaria que l'edat relativament baixa a l'hora de casar-se sigui el signe d'una integració més fàcil dels joves dins la comunitat i d'una menor influència del principi patrimonial i del model domèstic en la vida dels individus.⁵

3. Les diferències entre el model i algunes realitats que acabem d'assenyalar buiden d'una part de llur valor les conclusions empíriques que acaben llur raonament en la constatació de l'existència d'un principi, i oblida d'altra banda considerar l'abast ideològic del model domèstic en la societat pirinenca.

1r) Constatar l'existència d'un principi d'unitat del patrimoni al fonament del cos de regles i pràctiques que garanteixen la reproducció de les cases en el món pirinenc, que esdevé una limitació a l'explotació racional si no s'encara com el nucli d'una representació amb la finalitat de legitimar un cert ordre social.

La casa forma un conjunt lògic, els límits del qual són dissimulats per la força normativa. Es presenta com el suport real del sistema social, el quadre fora del qual no hi ha societat pirinenca. Amb el càstig de provocar la ruïna i la desintegració dels seus semblants i de llurs mitjans de vida, cada individu ha d'evitar tocar la integritat de la casa. El consentiment dels germans de l'hereu a ésser marginats dels béns patrimonials, àdhuc després de la promulgació d'un Codi Civil nacional que els obria el camí per reivindicar llur part (Riquoir, 1925), ¿no és l'anella més sòlida d'una cadena de costums que estén el seu control més en les coincidències que en el dret? Si suposem, com ho fan els empírics, que l'ordre visible dels fets ens ensenya per si mateix la seva essència (Godelier, 1978:156), la casa sembla aleshores la raó de tot l'ordre social: identitat, estatus, treball, poder, sexualitat, afectes, creences, es creuen dins el marc domèstic, la durada del qual segueix el vector lineal de la transmissió successòria. Des d'aquest punt de vista, la casa indica una unitat objectiva i la font d'aquesta unitat és a la vegada la raó d'un principi —la lògica del model—, el principi en si mateix —la unitat del patrimoni—, i les estructures de realització —herència per a un sol nen i l'estructura familiar que s'en dedueix.

5. Cf. les remarques de J. Vu Tien Khang per a la comarca de Sault.

2n) Segons aquest raonament circular, resulta ésser la casa la que viu i es reproduïx mitjançant un determinat capital humà —el qual mutila, però, a cada generació— i no els individus, l'existència dels quals està subordinada per endavant a les seves normes. Considerant que el model domèstic funciona com un mecanisme ideològic destinat a sotmetre els comportaments individuals al respecte d'un ordre que s'imposa a tots, ¿quines són les línies de força?

La primera virtut ideològica del model domèstic sembla barrejar el principi d'apropiació privada del territori que, hem vist, és el seu fonament, amb una relació entre uns homes i una cosa, i de dotar-la d'un sentit que justifiqui que hom s'hi sotmeti: la terra marca les seves condicions, i l'ordre social en que els homes tenen llurs relacions apareix com l'única sortida legítima. Com han remarcat M. Gluckman, J. Goody i, més ençà, M. Bloch (1975:203-228), en una societat només es poden concebre relacions entre persones: la preeminència donada a la propietat privada pel model domèstic és, doncs, una inversió de la realitat que es lliga amb a) la permanència de cada llinatge a cada fons i amb b) la immutabilitat del repartiment del sòl privat entre les diferents cases.

a) Els orígens històrics d'aquesta permanència han d'ésser analitzats a través d'importants problemes tècnics amb la màxima cura. Encara que s'associï generalment la transmissió integral del patrimoni amb la suposició que el sòl és un alou o l'administració d'una grandària real,⁶ ¿podem establir durant un temps molt llarg, a partir de la fixació de les relacions de possessió i de propietat del sòl, la continuïtat dels llinatges sobre les mateixes bases materials? ¿Podem suggerir, en canvi —a partir de l'experiència capcinenca—, que l'èxit en el procés de reproducció a llarg termini només afecta una minoria de cases riques que amb l'acumulació primitiva de la majoria del sòl privat —que marca les condicions d'aquesta reproducció— podria ésser històricament delimitat i explicat?

b) La imatge de les propietats privades domèstiques delimitades invariablement, sense poder créixer o empetitir, demos-

6. A. Von Brandt (1901:64); Recueil de jurisprudence du Conseil souverain de Roussillon, III, f.º 226; E. Chénon (1888:137).

tra la manca de terra accessible. Els intents d'acumulació i de conreu dels béns comunals per particulars foren reprimits a la fi del segle XVIII al Capcir, tant per les comunitats com pels representants de l'Estat. Avui encara, el terreny agrícola del Capcir, retallat en parcelles marcades per marges sinuosos que no obliden ni el més mínim retall, demostren a cop d'ull els límits de la seva extensió.

Aquesta «imatge del bé limitat» (G. Foster), de la qual I. Terades (1973) recollia l'omnipresència a la cultura pagesa catalana, és, de fet, la millor garantia de conservació d'un ordre determinat que situa al capdamunt dels valors locals la «gran casa» —al Capcir no es diu la «gran família»—, garantia d'una àrea conreable imponent que determina el més rigorós acompliment d'un encadenament de pràctiques dirigides a mantenir-la.

Resumim. El treball de l'individu inscrit en aquest sistema ideològic és impotent per a modificar una posició domèstica desfavorable a l'herència, condició d'accés a la terra. El repartiment original del capital, els beneficiaris del qual són més les cases que els individus, crea un ordre social que s'organitza i es legitima a través d'un conjunt de normes i de representacions. L'escassetat de la terra i la inversió ideològica de les relacions de propietat fan concebre com a resultat de «la lògica de les coses» un doble procés discriminador:

1. L'exclusió a cada generació d'una part dels individus produïts pel grup familiar domèstic és organitzada i justificada per la representació de la terra privada, i, conseqüentment, de la casa, com a principi d'ordre.

2. La diferència d'estatus de les cases dominants es carrega a una distribució original del capital patrimonial de la qual més val ignorar-ne les condicions.

Les relacions de propietat no apareixen com el que són, l'instrument de desigualtats socials, històricament produïdes i evolutives, sinó com un fet immutable i encara més legítim en tant que els seus orígens van més enllà de l'àrea de la memòria local.

Conclusions

Reflex parcial de la realitat, el model domèstic sembla més aviat un mitjà per a influir sobre ella. L'establiment i manteniment de fissures clares entre individus de la mateixa fratria o entre cases del mateix poble semblen constituir els objectius més tangibles d'aquesta ideologia. Els diferents tipus d'impacte mereixen, però, ésser aclarits. ¿Com es fa perquè el model existeixi amb aquesta forma, es transmeti, pugui produir els seus efectes?

Émile de Laveleye deia el 1888 que «no hi ha herència perquè la comunitat de família existeix a través dels segles i de les generacions que es succeeixen en la possessió del patrimoni familiar» (p. 352). Quan la unitat domèstica perdura, és a dir, quan els principis de la seva reproducció s'interioritzen i es respecten sempre, l'herència desapareix com una etapa tècnicament essencial a la continuïtat. Aquesta observació de Laveleye, historiador de les institucions, recorda que les normes es produeixen socialment abans d'intervenir en el funcionament de la societat. El «model domèstic» existeix primer en la ment dels actors del sistema social pirinenc abans de concretar-se en un conjunt de regles i pràctiques. És, doncs, creiem, en el nivell de processos de cognició que s'ha d'entendre el perquè de la seva coherència, el perquè de l'adhesió d'individus a pràctiques discriminatòries i els límits del seu acord. L'aquiescència dels cadets, dels exclosos de tot tipus, dels menors que renuncien al matrimoni, de les petites cases quasi sense terres davant les grans a les quals en sobren, és indispensable per a un bon funcionament del sistema i no és evidentment l'obligació d'obeir les regles, de seguir els preceptes, el que seria suficient per a suscitar-lo. El consentiment dels dominats a llur dominació no sembla ésser un efecte del sistema, sinó més aviat una de les seves condicions, i és en les representacions del món formulades en el centre domèstic que hi troba el seu bressol.

Traducció: Josep Sellarès

Bibliografia

ASSIER-ADRIEU, L.

1981 *Coutume et rapports sociaux. Étude anthropologique des communautés paysannes du Capcir*, Paris, Editions du CNRS.

AUBENAS, R.

1931 *Étude sur le notariat provençal au Moyen Âge et sous l'Ancien Régime*, Aix-en-Provence, Éditions du Feu.

BLOCH, M.

1975 «Property and the end of affinity» a M. Bloch ed., *Marxist analyses and social anthropology*, ASA studies, Londres, Malaby Press.

BOURDIEU, P.

1972 «Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction», *Annales ESC*, 4-5.

1980 «La terre et les stratégies matrimoniales» a *Le sens pratique*, Paris, Éditions de Minuit.

BRUTAILS, J. A.

1904 *La coutume d'Andorre*, Paris, Leroux.

CASTAING-SICARD, M.

1959 *Les contrats dans le très ancien droit toulousain (Xe-XIIIe siècles)*, th, Toulouse.

CHENON, E.

1888 *Étude sur l'histoire des alleux en France*, Paris.

CHESNEL, M.

1884 *Du pacte de rachat ou de réméré en droit français*, th. Paris.

CHEVALIER, M.

1956 *La vie humaine dans les Pyrénées ariégeoises*, Paris, Génin.

GODELIER, M.

1978 «La part idéale du réel. Essai sur l'idéologie», *L'Homme*, XVIII, 3-4.

LAVALEYE, E. de

1888 «Les communautés de famille et de village», *Revue d'économie politique*, 4.

LEFEBVRE, H.

1963 *La vallée de Campan. Étude de sociologie rurale*, Paris, PUF.

LE ROY LADURIE, E.

1975 *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Paris, Gallimard.

LUC, P.

1943 *Vie rurale et pratique juridique en Béarn aux XIVe et XVe siècles*, Toulouse.

MASPONS I ANGLASELL, F.

1963 *Fons de dret català*, Barcelona, Dalmau.

OURLIAC, P.

1952 «Le retrait lignager dans le sud-ouest de la France», *Revue historique de droit français et étranger*.

1956 «La famille pyrénéenne au Moyen Âge» a *Recueil d'Études sociales à la mémoire de F. Le Play*, Paris, Picard.

OURLIAC, P., MALAFOSSE, J. de

1961 *Histoire du droit privé*, Paris, PUF, II.

POUMARÈDE, J.

1972 *Les successions dans le sud-ouest de la France au Moyen Âge*, Paris, PUF.

1974 «Puissance paternelle et esprit communautaire dans les coutumes du sud-ouest de la France au Moyen Âge» a *Mélanges Roger Aubenas*, Société d'histoire du droit et des institutions des anciens pays de droit écrit, Montpellier.

PRAT, J.

1973 «Estructura y conflicto en la familia pairal», *Ethnica. Revista de Antropología*, 6.

RICOIR, A.

1925 «Les coutumes successorales pyrénéennes», *Revue catholique des institutions et du Droit*, avril.

SICARD, M.

1974 «Mariage et famille dans la vallée de Luchon à la veille de la Révolution» a *Mélanges Roger Aubenas*.

TERRADES, I.

1973 *Antropologia del campesino catalán*, Barcelona, Redondo, 2 vols.

1980 «Els orígens de la institució d'hereu a Catalunya: vers una interpretació contextual», *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, I.

VON BRANDT, A.

1901 *Droit et coutume des populations rurales de la France en matière successorale*, Paris.

ZINK, A.

1969 *Azereix. La vie d'une communauté rurale à la fin du XVIIIe siècle*, Paris, SEVPEN.